

15. Українські політичні партії кінця XIX – початку XX століття. Програмові і довідкові матеріали. Упорядники: Шевченко В.Ф., Кривошея В.В., Зверьков Ю.М. – К., 1993.
16. Україна: політична історія. XX-XXI ст. – К., 2007.
17. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції. 1917-1920. – Т. 3. – Відень, 1921.
18. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 15.
19. Махно Н. Воспоминания. – Кн. 2-3. – Париж, 1936-1937; Київ, 1991.
20. Солдатенко В.Ф. Винниченко і Петлюра: політичні портрети революційної доби. – К., 2007.
21. Петлюра С. Вибрані твори та документи. – К., 1994.

Summary

This article is devoted to the «ukranization» politic of Directory during 1918-1921. The author comes to conclusion that leadership of UNR made serious mistake in the state building.

Т. А. Бевз

ПОШУК МОДЕЛІ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА У ДОБУ ДИРЕКТОРІЇ

Проблема влади та зміни моделей національно-державного будівництва надзвичайно актуальними є завжди під час революцій, державних переворотів та демократичних змін політичних систем. Власне, поєднання усіх цих чинників зазнала Україна в умовах Української революції 1917-1920 рр. Політичні системи змінювалися з блискавичною швидкістю: республіка, монархія і знову республіка. Повернення до республіканської форми правління в умовах Директорії мав багато своєрідних особливостей і, насамперед, у виборі моделей державного будівництва.

Складність ситуації, в якій Директорії прийшла до влади обумовлювалася:

- 1) військовою організацією Директорії;
- 2) відсутністю її авторитету серед українських і неукраїнських політичних партій;
- 3) невиразністю соціально-економічної платформи.

Аналізуючи текст відозви Директорії від 15 листопада 1918 р., доходимо висновку, що у ній відсутня будь-яка розгорнута програма революційних заходів і перетворень. В. Солдатенко зазначає, що «окрім загальних фраз про необхідність повалення поміщицько-буржуазного режиму й відновлення політичних і соціальних революційних здобутків українського народу, що мали бути закріплені Українськими Установчими зборами, у відозві немає конкретнішого і сталішого визначення мети боротьби» й підкреслює, що «одне лише було зазначено в ній з безсумнівною чіткістю: оборона незалежності Української держави у формі Української Народної Республіки» [1, с.555-556]. У зв'язку з цим, В. Солдатенко висловлює припущення, що «Національний Союз, створюючи Директорію, свідомо уникав виразного формулювання соціально-політичних гасел, відкладаючи це питання на потім, доручаючи лише виконання обмежених технічно-військових функцій – збройного повалення гетьманщини» [1, с.556].

Усе це давало підстави констатувати нездатність Директорії сформулювати нові суспільні відносини у державному масштабі і викликало появу серед селянства і армії, а також у рядах УПСР ідеї відновлення Центральної Ради. М. Грушевський, О. Жуковський, В. Голубович, А. Степаненко поставили завдання «негайного скликання Української Центральної Ради і відновлення в цілому соціального, економічного й державно-політичного законодавства Центральної Ради» [2, с.14]. У центрі уваги нарад соціалістів-революціонерів (грудень 1918 р.) стояло саме це питання. На підставі аналізу ситуації ініціатори цієї ідеї прийшли до думки, що «тільки скликання Центральної Ради й відновлення її законодавства було в стані: а) одразу ж підвести міцний ґрунт революційного народоправства під відновлення УНР; б) перевести революцію зі сфери повстання й військових комбінацій та авантур в сферу публічної відповідальної творчості; в) придбати довір'я неукраїнського робітництва та революційної інтелігенції до революційних заходів українських робітників і селян, а тим самим відродити той єдиний революційний фронт на Україні, для створення якого так багачко зробила в свій час Центральна Рада» [2, с.15]. Лише після виконання цих завдань та відновлення законодавства першої Української Народної Республіки українські есери вважали доцільним завершення повноважень Центральної Ради. Згідно з їх концепцією, Рада повинна була, не гаючи часу, не затримуючи влади в своїх руках, передати її новосформованому правоздатному центрально-робітничо-селянському органу України Республіки. На думку есерів, цей орган мав гарантувати дальший поступовий розвиток української революції.

Оцінюючи цю концепцію, один із лідерів українських соціалістів-революціонерів П. Христюк писав: «...коли Директорія не ступила прямо, рішуче й негативно на шлях організації радянської

влади (чого домагалась друга частина центристів), коли вона не захотіла й була не в стані зв'язатися з пролетаріатом України, постулат скликання Центральної Ради був тою конечною необхідністю, яку Директорія мусила внушати й перевести в життя” [2, с.15].

Однак, втілити у життя цю концепцію не вдалося. Перш за все тому, що вона не набула більшості у самій партії. По-друге, Директорія та оточуюча її військова й цивільна “отаманія” були категорично проти скликання Центральної Ради і підпорядкування їй в майбутньому.

Проте розвиток революції вимагав визначення нових політичних орієнтирів. Настрої селянства (80% від усього населення України) і робітництва (менше 10%) позначалися лівизною і радикальністю. Об’єднуючим моментом для українських політичних партій кінця 1918 – початку 1919 рр. став “трудовий принцип” організації влади. Ініціювали його впровадження українські ліві есери ще влітку 1918 р. “Українська нація – нація трудова, то цей факт, – стверджував Н. Григорієв, – означає, що Українську Державу може створити тільки трудова маса і тільки з власних сил, вона не йде на боротьбу за державу буржуазну, а ні за державу робітників. Вона буде боротися лише за таку державу, яка буде їй вигідна, тобто захищатиме трудові інтереси всіх працюючих – селян, робітників і трудової інтелігенції. Якщо трудова більшість української нації не стане до боротьби за українську державність – ніхто її не збудує” [3, арк.22].

Значну роль у пошуках альтернативних шляхів розвитку революції і державності відіграли спільні наради Директорії з членами політичних партій і організацій, які перебували у Вінниці. Детальних матеріалів тих нарад не збереглося. Однак із того, що є у наявності, можна зробити висновок про відсутність єдиної позиції. Так, соціал-демократи в більшості прагнули до парламентаризму і “реальної” політики. Члени УПСР (центральна течія) займали не чітку позицію. Згодом стали на т.зв. трудовий принцип. Всеукраїнська Селянська Спілка, на чолі з українським есером О. Янко, вимагала “негайного скликання Установчих зборів”.

В. Винниченко ініціював запровадження в Україні системи радянської влади. Інші українські партії і організації рішуче виступали за парламентський демократизм – скликання Установчих Зборів і відновлення діяльності демократичного самоврядування. Більшість єврейських партій підтримувала позицію українських соціал-демократів. Полярність поглядів знайшла своє підтвердження на “Державній нараді” (12-14 грудня). В її роботі брали участь: УПСР, УСДРП і УПСС. У перший день роботи наради (12 грудня) українські соціал-демократи (незалежники) виступили за радянську форму влади, а українські есери і самостійники – проти. Голова Директорії В. Винниченко “свідомо пішов на хитрість... На другий день по одкиненню системи чисто радянської влади вніс нову пропозицію: прийняти систему “трудових рад”, се-б-то рад представників усіх елементів громадянства, які не живуть з експлуатації чужої праці. Другими словами: це мала бути диктатура не пролетаріата й незаможного селянства, а диктатура трудового люду” [4, с.141]. У чому принципова різниця між ідеєю “трудових рад” і “рад робітничих, солдатських, селянських депутатів” до цього часу знайти переконливі аргументи і вичерпну відповідь не вдалося. Хоча тоді “хитрість” В. Винниченка була не його вигадкою. Її висловили ще влітку 1918 р. ліві українські есери і тому досить легко суспільною свідомістю була сприйнята ідея трудових рад. В останній день роботи (14 грудня) соціал-демократи і соціал-революціонери виступали за Трудовий Конгрес і організацію влади на трудовому принципі. Самостійники-соціалісти були проти [2, с.6]. “Питання трудових рад”, взагалі “рад” було тоді в Україні та взагалі в цілій Середній і Східній Європі, – підтверджував М.Стахів, – дуже популярне” [5, с.89].

Учасники наради погодилися на прийняття трудового принципу, який полягав у тому, що влада має належати робітникам, трудовому селянству та трудовій інтелігенції [6, с.103-104]. Вони дали визначення поняттю “трудовий принцип” і проголосили необхідність його запровадження в Україні. На підставі “трудового принципу” поміщики і капіталісти як клас ворожий українському трудовому народові не тільки соціально, а й національно, не міг бути допущеним до участі в державному будівництві. Тому влада в центрі і на місцях повинна була належати працюючому народу – робітництву, селянству і трудовій інтелігенції. На місцях – в повітах і губерніях влада повинна концентруватися в руках трудових рад, а у центрі – у Трудовому Конгресі. Трудовий Конгрес мав складатися тільки з працюючих верств.

26 грудня 1918 р. Декларація Директорії УНР надала “трудовому принципові” державного значення [7, арк.13]. Вона розкривала політичний зміст “трудового принципу” державного управління: “право правління і порядкування краєм повинно належати тільки тим класам, які творять матеріальні і духовні цінності ..., влада в Україні повинна належати лише класам працюючим – робітництву й селянству” [8, с.100-101]. Земельній і промисловій буржуазії заборонялося брати участь у державному управлінні. Таке розуміння політичного змісту дає підстави припустити, що автором Декларації був В. Винниченко. Він змушений прийняти до Декларації “народницьку засаду” “трудового народу”, який складався з трьох класів – трудового селянства, промислового робітництва та трудової інтелігенції. Однак цей принцип не повністю

відповідав поглядам В. Винниченка і тому в Декларації йдеться про два трудові класи – селян і робітників, “а інтелігенція причеплена до основи Декларації лише як якісь слуги “трудового народу”, а не самостійний духовно-творчий чинник всякого суспільства, зокрема ж трудового” [6, с.143].

Уже через місяць – 16 січня на черговій Державній Нараді позиції змінилися і були ще більшим підтвердженням того, що Директорія не має своєї чіткої програми. На відміну від грудневої, ця Народа була більш розширеною і в ній брали участь представники Директорії і уряду, Селянської Спілки, Січових Стрільців, а також партій – УПСР, УСДРП, УПСС. Зовсім нову позицію щодо форми влади відстоювали представники Січових Стрільців. Вони вимагали передати всю владу в Республіці “тріумвіратові”: січовим старшинам Є. Коновальцю, М. Мельнику та С. Петлюрі. Це була б, свого роду, військова диктатура. Насправді це була диктатура корпусу Січових Стрільців на чолі з Є. Коновальцем. Погодитися з такою пропозицією ніхто не міг. Вона викликала обурення в учасників Народи. О. Янко зазначив, що якщо говорити про диктатуру, то лише селянства – Центрального Комітету Селянської Спілки і Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів. Загалом представники Селянської Спілки відстоювали Декларацію від 15 січня 1919 р. Змінила свою позицію і УПСР. На нараді її представники відстоювали радянський устрій і домагалися передачі державної влади майбутньому Трудовому Конгресу. Однак аналіз партійних документів, які до певної міри стосувалися ідеї “трудового принципу”, дають нам підстави зробити висновок, що вона мала досить суперечливий характер [7, арк.13]. З одного боку, вона утверджувала класовий принцип організації влади з цілком закономірним відсіканням “нетрудових елементів”. З іншого, постійно доповнювалася аргументами щодо “недоцільності насилля” чи “шкідливості боротьби між різними соціальними групами в процесі її втілення в життя. Ліві соціал-демократи підтримували позицію українських есерів. А праві виступали за обмеження прав майбутнього конгресу дорадчими функціями і за “мілітаризацію державного устрою на час війни”. Самостійники висловилися за диктатуру Директорії. Консенсусу в такій ситуації досягти не вдалося, тому всі заявили, що все має залишитися по-старому.

Переважаюча більшість членів УПСР (центральна течія) виступала або за загальну демократію в парламентській формі, або за існуючу “трудова демократія”, яка опиралася на Тимчасову Конституцію УНР від 26 грудня 1919 р. У місцях, де центральна течія діяла за посередництвом своїх представників, на селянських з’їздах приймалися майже одностайно резолюції про підтримку влади УНР та про підтримку ідеї організації дисциплінованої армії. Так, у губернському селянському з’їзді Київщини (22-24 грудня 1918 р.) взяло участь понад 700 делегатів. У резолюціях зазначалося; що “з’їзд висловлює щире подяку революційному Уряду – Директорії УНР, котра стала на чолі революційного Народного Руху і обіцяє їй дальшу підтримку в боротьбі за українську трудову республіку” [9]. Присутній на з’їзді міністр земельних справ, український есер М. Шаповал наголосив: “За півтора роки революції я впевнився, що нас ведуть вперед не тільки Земля і Воля, але й просвіта, без просвіти ми не матимемо а ні землі, а ні волі і до нас знову прийдуть якісь посіпаки, що знову розпоряджатимуться нами” [9]. Необхідність освіти і, насамперед, підготовка фахівців-управлінців неодноразово звучала у виступах діячів есерівської партії. Вони завжди відчували потребу у більш кваліфікованих кадрах. Цей недолік позначався і на формуванні політичних орієнтирів.

Не визначивши до кінця програмові завдання у нових умовах революції, УПСР великі надії покладала на Трудовий Конгрес, який мав утвердити “диктатуру працюючих і організувати тверду революційну робітничо-селянську владу” [2, с.57]. Для цього необхідно було з відповідальністю підійти до виборів делегатів. Газета “Народня Воля” повідомляла, що на спільному засіданні ЦК УПСР (ц.т.) і ЦК Селянської Спілки визначені були кандидатами до Трудового Конгресу такі особи: О. Янко, І. Лизанівський, С. Березняк, Петренко, Шала, О. Щадилів, Чухно, Клименко, Черкаський, Пилипенко, Пушкар, Часник, Ільченко, Гавришук, Швець, Д. Ісаєвич, І. Сніжко, М. Шаповал, К. Корж, Д. Одріна, Паливода, Косаненко, Шиманович, І. Шраг, Рошахівський, Лимар, Трус, М. Ковалевський, Порхавка, Гуріненко, Базілевич, Стенька, Миколайчик, Химерик, Брояківський, М. Любинський, Г. Одинець, Терниченко, Шрамченко, С. Остапенко, Гордієвський, Клочко, М. Грушевський, О. Жуковський, Вірко, Н. Григоріїв [10]. Від кандидатів вимагалось визначити повіти, у яких вони бажають висуватися, і надіслати до канцелярії Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів свою згоду і коротку автобіографію.

Губернський Комітет Рад Селянських Спілок визначив кандидатами до Трудового Конгресу по повітах Київщини наступних осіб по: Чорнобильському повіту – О. Янко; Київському – М. Шаповал; Радомишльському – С. Березняк, Канівському – О. Щадилів; Черкаському – Швець; Бердичівському – В. Винниченко; Таращанському – М. Грушевський; Липовецькому – Пилипенко; Звенигородському – Петренко; Сквирському – І. Лизанівський; Васильківському –

Д. Ісаєвич; Уманському – Ільченко [9]. Перелік кандидатів до Трудового Конгресу дає підстави зробити висновок, що були представлені переважно представники центральної течії УПСР.

Внутрішня політика Директорії, загострення її стосунків з радянською Росією і спроби налагодити зв'язки з Антантою викликали незадоволення серед робітництва, селянства і політичних партій. Як відомо, ліва течія УПСР змушена була працювати нелегально у зв'язку з вимогою усунення Директорії, знищення отаманського режиму та припинення репресій проти міського і сільського населення і встановлення радянської влади в самостійній Українській республіці.

Незважаючи на те, що представники центру були в уряді, вони також були незадоволені політикою Директорії і чекали скликання Трудового Конгресу, який мав усунути Директорію і передати владу в руки працюючих. Враховуючи, що у центральній течії назрівали розбіжності у поглядах, варто зазначити, що більшість членів відстоювала радянську форму влади. На цій підставі навіть стало можливим зближення лівої і центральної течій. Меншість наполягала на трудовому принципі, вважаючи його найбільш відповідним інтересам працюючих мас України, з урахуванням класової структури українського суспільства. Розбіжності у центральній течії пояснюються перш за все тим, що після розриву з лівою течією ще не відбувся з'їзд, який би виробив програму і тактику партії. Що й зумовило відсутність однаковості у питанні про форми влади.

Загальний стан України напередодні Конгресу есерівський орган (центр. течія) “Трудова Республіка” визначив досить красномовно: “нервовість і невпевненість” [11]. З часу опублікування закону про вибори і до дня початку роботи Конгресу пройшло мало часу. Відсутність комунікацій призвела до того, що вибори на місцях відбувалися поспіхом, аби встигнути. Проте, “не дивлячись на всі ці нескриючі обставини, не дивлячись на те, що вибори серед селянства проходили майже без керування партією, селянство залишилося вірним старим освяченим революцією прапором партії українських соціалістів-революціонерів” [11]. Підтвердженням цього була інформація про те, що селянський з'їзд Ольгопільського повіту обрав за списком есерів Чалого, Дячука, Бернадського і безпартійного – Новаківського [12]. Делегати з'їзду Ушицького повіту кандидатами до Трудового Конгресу обрали виключно членів УПСР: М. Кириленка, П. Дядюшка, А. Лезінговського [12]. Українські есери Науменко, Самойленко, Огієнко були обрані від Радомишльського повіту [12]. Більшу полярність у виборі кандидатів проявили делегати Ізяславського повіту. Серед обраних кандидатів були: Залюбівський і Легуцький – українські есери, Солодуб – російський есер-максималіст і Пасічник – безпартійний [12]. Таких прикладів було чимало. Водночас зазначалося, що “партійний розкол, що стався за часів гетьманства, на селянстві майже не відбився. Трудове селянство відновлюючи організації Селянської Спілки, зв'язалось з центральною течією нашої партії” [11].

Конгрес розпочав роботу 23 січня 1919 р. у Києві. Членів УПСР і Селянської Спілки – делегатів Трудового Конгресу було 150, тоді як есдеків – 40, а представників інших українських партій разом взятих – 50. Орган УПСР (ц.т.) відзначав: “Об'єктивні дані були за те, що наша фракція буде поважною і кількістю, і характером, але тут в перших кроках організації фракції була взята невірива дорога ходом подій форма організації фракції, і ця хиба весь час роботи Конгресу дуже шкідливо одбивалась на роботі фракції” [11]. Замість того, щоб просто проголосити партійну фракцію, тим самим давши підстави для визначення тактичних питань, окремі члени та представники організацій розпочали роботу зі створення фракції “селянських депутатів”. У результаті у фракцію юридично мали право входити представники всіх “самих до споріднення течій, починаючи від просто самостійників до комуністів включно” [11]. Цілком закономірно, що так фракція працювати не могла і було вирішено виробити платформу, яку б поділяла більшість фракції. Було прийнято рішення взяти за платформу фракції селянських депутатів постанови І Всеукраїнського селянського з'їзду з додатковими до них постановами сесії Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів. Водночас фракцію було перейменовано у фракцію “Селянської Спілки”. Однак, хоча ця “ухвала допомогла фракції очиститись трохи від цілковито чужих більшості фракції течій, але ще не давала повної виразності політичної фізіономії фракції, що було відзначено як на сеньорен-конвенті, так і в заяві одної з фракцій при обранні президії Конгресу” [11].

І коли їм, як найбільшій фракції, запропонували визначити голову Конгресу, вони не зуміли цього зробити, тому що продовжували акцію “про надання фракції партійної фізіономії” [11]. У результаті, з одного боку, настроїв самої фракції, з іншого – рішення спільного засідання Центральних Комітетів УПСР і Селянської Спілки про необхідність заснування чисто партійної фракції привели до того, що вже під час роботи Конгресу фракція остаточно перейменувалася у “Фракцію Української партії соціалістів-революціонерів центральної течії”. Була проведена нова реєстрація її членів і остаточно було зафіксовано 158 осіб. “Трудова Республіка” так характеризувала ситуацію у фракції: “І все ж таки, не дивлячись на точність найменування

фракції, лишилися елементи з кіл не цілком споріднених партії, деяка частина членів лишилась у фракції, до певної міри по інерції” [11]. Тому не було єдності у виробленні та прийнятті рішень.

Досить вдалу, на нашу думку, характеристику ситуації у партії дав П. Христюк: “Фракція української партії соц.-революціонерів (центральна течія), що могла, при умові внутрішньої спаяності, ясності своїх позицій і рішучого переведення їх в життя, відіграти рішачу роль в цім важнім моменті української революції, – розбавлена елементами з селянської фракції, розбилась, покололась на праве і ліве крила, які не могли знайти спільної платформи, і в результаті виступила й голосувала (відповідно до свого поділу) за різні резолюції” [2, с.61]. Щодо поділу, то тут ще раз варто зазначити, що під час Конгресу всі селянські депутати записалися до фракції соціалістів-революціонерів, яка розкололася на дві групи. Перша – відстоювала директиви організаційного ядра партії (центральна течія), друга – позицію правих і була близька до правих українських соціал-демократів. Причиною розколу стало питання про ставлення до Директорії і радянської влади. Засідання фракції ще раз підтвердили, що в партії продовжується процес диференціації. Поруч з центром створюється праве крило партії. Така ситуація в партії не сприяла її активній участі у роботі Конгресу. Лише після тривалих дискусій і непорозумінь фракція УПСР запропонувала свою резолюцію, в якій засуджувала насильство, яке вчинили над Центральною Радою німецькі війська; пропонувала відновити закони Центральної Ради. Резолюція зазначала, що фракція УПСР підтримувала гасла, під якими вона працювала у Центральній Раді. Високу оцінку дала повстанню проти гетьмансько-поміщицького режиму, зазначаючи, що “повстанням трудового люду почалася нова ера соціального будівництва і національної творчості, і через це кладе в їх основу трудовий принцип, як єдину гарантію успіху в будівництві нового життя” [11]. У зв’язку з цим у резолюції зазначалося, що необхідно здійснити націоналізацію приватних залізниць, цукроварень, фабрик, заводів, фінансових установ та інших підприємств широкого суспільного значення. У сфері соціальних реформ фракція стояла на принципі соціалізації землі, конкретизуючи його згідно з умовами окремих місцевостей. У робітничому питанні фракція підтримувала і пропонувала реалізувати принципи, які були покладені в основу робітничого закону Центральної Ради. Важливу роль відводила резолюція державному апарату як важливому чиннику держави.

Резолюція есерів запропонувала також і своє розуміння влади. Взявши за основу принцип децентралізації влади і широкої обласної автономії, який був закріплений Конституцією УНР 29 квітня 1918 р., і доповнивши його трудовим принципом, фракція визнала, “що державні органи влади – як в центрі, так і на місцях – мусять належати колективним органам, складеним із представників трудового люду – селян і робітників, обраних на основі рівного, безпосереднього виборчого права, способом таємного і пропорційного голосування” [11]. Цим самим фракція прагнула забезпечити в органах робітничо-селянської влади відповідне представництво малоземельному і безземельному селянству України і об’єднати їх з усім селянством. Колективами, яким мала належати влада, повинні стати сільські, волосні, повітові і губернські трудові ради селян і робітників. Верховним органом влади резолюція визначала Всеукраїнський Конгрес Трудового Народу, а виконавчим – Раду Народних Міністрів.

Слід зазначити, що резолюція розглядала ще один елемент державності, а саме – її соборність. Фракція надіялася, що найближчим часом відбудеться повне “об’єднання всіх українських земель в єдину Українську Трудову Республіку” [11]. Досить змістовною була стаття М. Шаповала “Проблема єдиної державної України й союз народів” [13] про розуміння соборності українськими есерами.

Продовжуючи свої традиції у справі миру, фракція есерів брала в основу взаємовідносин з сусідніми народами – нейтралітет і мирне співіснування. Однак тут звучить і нова позиція, яка зазначала, що у разі порушення нейтралітету республіка буде “оборонятися збройною силою”. Врахувавши дворічний досвід української революції і свої прорахунки, фракція вважала необхідним “утворення аполітичної та дисциплінованої народної армії” [11]. Це цілком можна визнати сильною стороною Декларації. Завданням Трудового Конгресу центральна течія вбачала “внести внутрішнє заспокоєння і привернути зовнішній мир шляхом повного задоволення соціальних потреб і національних ідеалів трудового люду” [11].

Визначивши свою позицію у питаннях соціального будівництва і національних ідеалів, фракція УПСР (центральна течія) закликала трудовий народ України до захисту зі зброєю в руках незалежності і нейтралітету УНР, а Трудовий Конгрес до роботи у напрямку якнайшвидшого втілення в життя накреслених у резолюції завдань.

Зазначений документ був програмовим, хоча, мав цілу низку не висвітлених питань, зокрема, ставлення до Радянської Росії, якій Директорія оголосила війну, та цілий ряд інших. П. Христюк назвав його компромісом, пояснюючи це випадковим складом фракції, “який не давав можливості, без розбиття фракції, формулювати позицію партії ясніше” [2, с.65].

Декларація намагалася визнати легітимність влади Директорії, прив'язуючи її до законодавства Центральної Ради, Конституції УНР від 29.04.18 р., і пропонувала відмовитися від директоріальних засад організації влади. Натомість пропонувала виконавчу владу передати Раді Міністрів, яка б була підзвітна Конгресу, а виконавчу – Конгресу чи Малому Конгресу. Таким чином, Директорія відстоювала позиції трудового парламентаризму, відмовляючись від загального парламентаризму. А ідея трудових рад з певними модифікаціями для того часу, на думку М. Стахів, цілком могла б бути придатною [5, с.89].

Фракція Української партії соціалістів-революціонерів центральної течії прагнула створити на Конгресі спільний соціалістичний фронт, для цього необхідно було підготувати резолюцію, яка б змогла зібрати більшість з інших фракцій. “Для цього, – зазначав партійний орган, – також спонукало і те, що фракція УПСР (ц.т.) мала всього зареєстрованими 158 членів, що з загального числа членів Конгресу зверх 320 ледве чи могла сподіватись і ризикувати провести чисто свою резолюцію, а тим самим і всю роботу Конгресу поставити під знак запитання” [11].

Однак, не зважаючи на це, Українська партія соціалістів-революціонерів центральної течії не ставала в опозицію і дозволяла своїм членам входити в усі урядові органи “для органічної роботи з огляду на скрутний стан Української Народної Республіки і в цілях збереження єдиного національного фронту” [11].

У процесі голосування резолюції про сучасний момент і ставлення до Директорії фракція УПСР розділилася на три частини. Одна (разом з соціал-демократами) голосувала за довіру Директорії і тим самим погоджувалася з її політичним курсом. Друга – взагалі утрималася від голосування. А третя – запропонувала свою власну резолюцію, в якій висловлювалася подяка Директорії за організацію і проведення повстання. У резолюції зазначалося, що Рада Народних Міністрів повинна продовжувати працювати до сформування нового кабінету. Для продовження діяльності Трудового Конгресу пропонувалося створити Малий Конгрес. Керівництво місцевими справами Галичини, Буковини та Угорської України Трудовий Конгрес мав залишити за місцевими органами. Резолюція зверталася із закликом до українських організацій, які підняли боротьбу проти Директорії, порозумітися і вести спільну оборону УНР від зовнішніх і внутрішніх ворогів. Передбачалося негайно приступити “до формування органів колективної влади на трудовім принципі, згідно з декларацією фракції УПСР (центр. течія)” [2, с.66].

Положення цієї резолюції про Директорію і про організацію трудових рад та про необхідність порозуміння з лівими були для лівої частини Конгресу надто “компромісними” і не “чіткими”, а для правих – “більшовицькими”. Таким чином, резолюція не набрала більшості. А в результаті – була запропонована і прийнята резолюція від українських соціал-демократів і частини фракції соціалістів-революціонерів центральної течії (правої). П. Христюк назвав цю резолюцію смертним вироком Конгресу. Вона висловлювала повну довіру і подяку Директорії “за її велику роботу для визволення українського народу від пансько-гетьманської влади” [2, с.66]. Враховуючи ситуацію, що склалася, пропонувалося припинити роботу Конгресу і створити комісії з “законопідготовчими і контрольними функціями”. Верховна влада закріплювалася за Директорією, виконавча – за Радою Народних Міністрів. Щодо форми влади резолюція підкреслювала: “Конгрес Трудового Народу України стоїть проти організації робітничої диктатури і висловлюється за демократичний лад на Україні” [2, с.67]. У зв'язку з цим передбачалося підготувати закон про вибори до всенародного парламенту Великої Соборної Української Республіки.

До виборів місцевих органів влада мала б належати довіреним особам уряду УНР – комісарам. У справі миру резолюція виступала за нейтралітет.

Таким чином, права частина Конгресу цілковито підтримала курс Директорії, спрямований на ліквідацію революції та ідеї диктатури працюючих. Блок фракцій (укр. соц.-дем.(незалежні), укр. соц.-рев. (ліві), соц.-рев. (інтернаціоналісти) і “Бунд”, які відстоювали ідею влади рад, не взяли участі в голосуванні, подали до президії заяву-протест і залишили Конгрес, склавши з себе всяку відповідальність за постанови Конгресу та їх наслідки.

З врахуванням усіх зазначених обставин стає зрозумілим, чому Трудовий Конгрес, вибори на який проводилися за партійним принципом (УСДРП, УПСР, боротьбисти, Селянська Спілка, Бунд, Поалей-Ціон), а організаторами були соціал-демократи і соціал-революціонери, все ж не надав трудовому принципу державно-правового статусу. Соціал-демократи ініціювали прийняття “Універсалу Трудового Конгресу” та “Закону про форму української влади”, які і були затверджені. У них констатувалося: “Українська Держава є самостійною й незалежною державою з демократично-республіканським, на основах парламентаризму, устроєм” [14, с.126]. Прийняття трудового принципу було формальним і не мало практичної реалізації.

Лідер українських соціал-демократів В. Винниченко зазначав, що “трудовий принцип – спроба примирення неукраїнського і українського елементів. Український елемент є селянство і дрібнобуржуазна інтелігенція. Під час повстання вона була в піднесенні й революційній екстазі. В

цьому стані її легко було повести навіть за соціалізмом. Але большевизм як форма чисто пролетарського, з одного боку, руху, а з другого як форма руська, з третього як форма, проти якої гостро стояла могутня Антанта, – ці три причини не дозволяли виставляти лозунги советської влади й вести за ними наше селянство й дрібнобуржуазну інтелігенцію. Трудовий принцип явився тою середньою лінією, яка дозволяла наблизити ці елементи до дійсної революційності й соціалістичної перебудови громадянства.

Вона, ця лінія, в той же час дозволяла неукраїнській соціалістичній демократії стати до кооперації з українським селянством. Коли б не петлюрівщина, коли б трудові ради зразу виникли на місцях, організували силу адміністраційну та військову, коли б, словом, лінію трудового принципу було не тільки декларовано, але й здійснено, – ми були б забезпечені й від контрреволюції й дійсно хоч раз сприяли б розвиткові революції, а не реакції, як то робили ввесь час російські революції” [15, с.390-392].

Орган український есерів підсумовував, що “фракція УПСР (ц.т.) на Трудовому Конгресі у своїй Декларації намітила ту політичну лінію, яка в значній мірі мала замінити попередню політику і зайняла відмінне становище в проблемі влади та її організації” [11].

Відзначалося, що “це мав бути вихід з тяжкого становища, це могло значно вибити ґрунт наступаючому московському большевизмові, скріпити українську владу і довір’я мас до неї, що було б скріпленням Української державності” [11].

Отже, можна стверджувати, що не есерівська політична програма лягла в основу політики Директорії. Ухвалена Конгресом резолюція не могла претендувати на роль програми революційних перетворень. Це була, як стверджує В. Солдатенко, лише декларація принципів, політичних орієнтирів, які навряд чи були концентрованим втіленням інтересів, домагань учасників визвольної революції, тим більше всього українства [1, с.666].

Фракція українських есерів центральної течії через різні обставини залишилася у меншості і брати на себе відповідальність за подальшу політику не могла. Вони пояснювали це “не партійним егоізмом”, а тим, що “велика відповідальність перед народом і державою примушує нас зайняти таке становище” [11].

Трудовий Конгрес ще раз підтвердив необхідність організаційного і ідеологічного оформлення УПСР (центральної течії). Як зазначалося вище, перша спроба створити свою ідеологічну програму відбулася у процесі роботи Конгресу під час вироблення декларації фракції. Однак цього було недостатньо. Назріла необхідність створення програми партії і вироблення тактики. Партія готувалася до з’їзду, який спочатку був призначений на 24 січня 1919 р. Провести його не вдалося. На з’їзд прибуло лише 58 делегатів (переважно з Правобережжя). У зв’язку з цим з’їзд в перший день роботи (28 січня) постановив назвати себе Конференцією УПСР (центральної течії). Організатором конференції був І. Лизанівський. У конференції брав участь М. Грушевський. Із міністрів, членів УПСР, не було нікого. Незначна кількість учасників свідчила, що партія в той час була “малодисциплінована і розпливчата” [5, с.151]. Склад і настрої конференції суттєво відрізнялися від тих, що панували у фракції УПСР на Конгресі. Підтвердженням цього може бути доповідь з питання партійної організації і сучасного моменту. Доповідач зазначив, що партія повинна змінити свою тактику і визнати, що соціалістична революція назріла в світових масштабах. Разом з тим підкреслив, що ознаки соціалістичної революції має й українська революція. Тому необхідно стати на позицію радянської влади “як єдиної форми влади працюючих”. Відповідно до цих постулатів конференція прийняла резолюцію. Перш за все, було визнано необхідність створення окремої партійної організації на чолі з Організаційним Комітетом. По-друге, було підкреслено, що вона повинна “стояти на ґрунті суверенності УНР, побудованої на тих соціальних принципах, які покладені в основу програми Української партії Соц.-Революціонерів” [2, с.74].

У резолюції про об’єднання центральної і лівої течії УПСР зазначалося, що в даний момент немає можливості для злиття обох частин партії. Однак зазначалося, що Центральний комітет партії повинен працювати у тісному контакті з ЦК лівих і прямувати до об’єднання.

Обговоривши питання про владу в Україні, конференція констатувала, що велика українська революція з національно-політичної розвинулася в революцію соціальну. Зберегти і закріпити здобутки соціальної революції зможуть лише класові органи, тому конференція визнала необхідним перехід влади до класових органів, тобто Рад Селянських та Робітничих Депутатів, які, виходячи із декларації УПСР (центр. течії) на Трудовому Конгресі, візьмуть назву трудових рад.

Однак йдеться не про суто “радянську платформу”. Насправді резолюція УПСР мала на меті створювати ці органи тільки з організаційною метою, оскільки резолюція застерігала, що до їх функцій не належить захоплення влади. УПСР визнавала все-таки постанови Трудового Конгресу, з більшістю яких вона не погоджувалася загалом. Конференція закликала до

відновлення діяльності старих партійних організацій і створення нових. На Центральний Комітет покладалося завдання якомога швидше підготувати статут партійних організацій.

Зважаючи на те, що декларація центральної течії УПСР не була покладена в основу постанов Трудового Конгресу, конференція констатувала, що прийнята Трудовим Конгресом резолюція поставила УПСР у таке становище, коли вона як партія не може брати на себе відповідальність за урядову політику. Однак, зважаючи на складне становище УНР і потребу інтелектуальних сил, УПСР дозволяла своїм членам входити в усі урядові органи на технічно-адміністративні посади за умови, що ця робота не стоятиме на заваді організації класових органів.

Щодо центральної течії і прийнятих на конференції резолюцій, варто зробити кілька зауваг. Підтримавши радянську форму влади, партія одночасно наполягала на тому, щоб в рядах селянських і робітничих депутатів українське трудове селянство мало представництво відповідно до його соціально-економічного становища в Україні. Ця вимога виходила як з соціально-економічних, так і національно-політичних позицій. Соціально-економічні аспекти були зумовлені тим, що Україна – сільськогосподарська держава з нечисленним робітництвом. Тому партія вважала диктатуру пролетаріату в Україні нездійсненною без підтримки селянства. Тільки в тісному співробітництві між селянством і пролетаріатом партія вбачала запоруку перемоги революції в Україні. А національно-політичний аспект партія визначала участю трудового селянства безземельного і малоземельного у державному і культурному будівництві. Згодом саме ця позиція стала причиною боротьби УПСР з більшовиками.

Після закінчення конференції відчутно активізувалася робота ЦК УПСР (ц.т.). Підтвердженням є поява значної кількості резолюцій, які мали різне значення і стосувалися важливих політичних питань того часу. Так, резолюція ЦК від 6 лютого 1919 р. з приводу переговорів з державами Антанти вимагала: 1) визнання суверенності УНР в етнографічних її межах; 2) повного невтручання у внутрішні справи української республіки; 3) виводу чужоземних військ з української території; 4) вирішення міжнародних справ не військовою силою, а на основі певних принципів, визнаних світовою демократією [11]. По суті, це було продовженням політики партії у міжнародних справах.

Не менш активно цікавився ЦК УПСР (ц.т.) внутрішньою політикою Директорії. Досить слушно у цьому відношенні була резолюція партії з приводу організації уряду. У ній констатувалося, що Кабінет Міністрів формується Директорією як верховною владою персонально, а не на парламентському принципі, прихильниками якого були есери. З приводу вступу членів партії у Кабінет ЦК залишався на позиції постанови конференції, наголошуючи на тому, що партія відповідальності за політику Директорії на себе не бере. Стосовно М. Шаповала і С. Остапенка, то за умови їх вступу до Кабінету вони перестають бути членами партії, про що складають відповідні заяви. Після виходу з Кабінету вони знову стають членами партії за умови, що їхня попередня діяльність не розходила з ідеологією і програмою партії [11]. Складно пояснити, навіщо робився цей крок. Можна припустити, що це було зроблено для того, щоб успішніше протидіяти акції боротьбистів, які переходили з опозиції проти уряду УНР на протидержавну позицію, схиляючись до тактики співробітництва з більшовиками проти УНР. Позиція, яку зайняла УПСР (центр. течія), ймовірно могла б паралізувати акції боротьбистів і мала можливість перетягання національно свідомих елементів на свій бік. Відносно членів партії, які залишилися у комісіях Трудового Конгресу, була прийнята окрема резолюція. Їм дозволялося залишатися на місцях для контрольної і законодавчої роботи, проте заборонялося займатися політикою, а також складати відповідальні політичні заяви.

Вдосконалюючи і розвиваючи постанови конференції, ЦК УПСР (центральної течії) 28 лютого 1918 р. прийняв Декларацію. У ній були визначені вимоги партії до радянського уряду і рекомендації партійним організаціям щодо практичної роботи на Радянській Україні. Декларація, зокрема, зазначала: “Революційна активність України на інтернаціональному фронті може виявитися з найбільшою силою лише при її суверенному існуванні... Порушення суверенності України неодмінно викличе нове загострення національно-політичної боротьби, що загрожує соціальній революції на Україні і відбивається шкідливо на всьому світовому соціальному рухові” [16].

Найкращою формою об'єднання на той момент українські есери вважали союз суверенних радянських держав. Враховуючи специфіку України, есери і цього разу підкреслювали “особливості національні, економічні й соціальні, необхідність найскорішого залучення Галичини у вир соціальної революції” [16]. У зв'язку з цим, вимагали, щоб здійснення соціальної революції в Україні відбувалося не шляхом диктатури пролетаріату в чистому вигляді. Декларація підкреслювала, що “лише поширення соціальної бази і встановлення диктатури трудового селянства і робітництва забезпечить твердий хід соціальної революції і не допустить небажаних ускладнень, які може використати буржуазія та контрреволюція” [16]. На думку есерів, система радянської форми влади з урахуванням місцевих умов повинна мати відмінні риси, “які

забезпечили б для неї найміцніший ґрунт". У Декларації пояснювалося: "Ці форми, перш над усе, повинні будуватися з метою надання всій системі радянської влади характеру майбутнього устрою суспільства. Нівелювання людності до одного стану працюючих невідривно мусить сполучатися з відновленням сили демократичних принципів" [16]. Декларація визначала також головне завдання радянської влади: "нешадна зовнішня і внутрішня боротьба з буржуазією і контрреволюцією" [16].

Сформовані партією принципи діяльності та окреслення місця Української революції у світовому революційному просторі (що враховувало й національну специфіку, й національний інтерес, і спільну суспільно-політичну мету) зумовлювали й конкретизацію завдань, за які розпочинала боротьбу УПСР (центральної течії):

“1. Суверенну Українську Республіку і союз її з іншими радянськими державами.

2. Диктатуру трудового селянства і робітництва в формі об'єднаних рад селянських, робітничих і військових депутатів з відповідною пропорційністю представництва.

3. Внутрішнє удосконалення рад шляхом демократизації їх, як то: забезпечення прав партійних меншостей в рядах, прямі й тайні вибори, фактична залежність виконавчих комітетів Рад від пленумів і т.д.

4. Незалежне існування класових професійних організацій.

5. Соціалізацію всієї землі з запровадженням вільного переходу до колективної обробки землі.

6. Вжиття найрішучіших заходів до інтенсифікації сільського господарства, піднесення кустарної промисловості і кооперативно-артільних підприємств різних родів.

7. Соціалізацію фабрик, заводів, будинків та інших підприємств широкого суспільного значення.

8. Націоналізацію залізниць, копалень, фінансових установ та інших підприємств, які мають загальнодержавне значення.

9. Введення трудової повинності для всіх громадян України.

10. Утворення єдиної української армії по принципу загального призиву працюючих” [16].

Безумовно, без порозуміння з керівництвом УПСР, РСФРР такі завдання не могли бути реалізовані. Ще більш нереальними були проекти примирення більшовиків з Директорією, які виношували місцеві есерівські організації. Так, Київська міська організація УПСР (центральна течія) поставила умову про підписання негайного миру між радянським урядом і Директорією на підставі “визнання обома урядами незалежності Української Соціалістичної Республіки з такою організацією радянської влади в ній, при якій була б забезпечена участь у владі революційної демократії, а в тому числі і головним чином українського трудового селянства” [16]. Самостійницькі наміри українських сил, які поділяли радянську платформу, викликали серйозну занепокоєність у лідерів УПСР. Обіцяне радянським урядом легальне існування соціалістичних організацій зіткнулося із значними труднощами. 1 березня 1919 р. на засіданні Виконкому Слинько зробив доповідь про необхідність припинення подальшої діяльності Всеукраїнської Селянської Спілки. Виконком затвердив рішення про ліквідацію Селоспілки і закриття її друкованого органу “Народньої Волі” [16]. Діяльність УПСР (центральної течії) теж ставала неможливою.

Проте на підставі ухвалених документів (постанови конференції, декларація) і в зв'язку з ситуацією у країні 18 березня 1919 р. ЦК УПСР (центральної течії) прийняв постанову, у якій закликав губернські і повітові партійні організації “взятись до негайної, найбільш енергійної, широкої діяльності на місцях і до міцної самоорганізації”. “Партія УСР центр. течія, – зазначав Центральний Комітет, – як партія, що стоїть на радянській платформі, згідно з Декларацією Робітничо-Селянського уряду має право легального існування і, таким чином, місцеві організації мають переводити свою діяльність легально” [16]. Легальна діяльність підтверджувалася і появою великої кількості пропагандистської літератури. Так, наприклад, орган Полтавського губернського Комітету УПСР повідомляв, що вийшли з друку наступні брошури: “Українська партія соціалістів-революціонерів і Тимчасовий Робітничо-Селянський Уряд”, “Коротка історія УПСР”, “II Інтернаціонал”, “Революція і школа”, “Що таке центральна течія?” та інші [17].

Підсумовуючи, варто зазначити, що нові революційні умови поставили перед Директорією завдання не стільки національно-політичного, скільки соціально-економічного характеру. Тому особливістю політичних орієнтирів даного періоду була більш ліва орієнтація і радикалізм.

Українським есерам належить запровадження поняття “трудоий принцип” і його тлумачення. На підставі “трудоого принципу” поміщики і капіталісти як клас ворожий українському трудовому народові не тільки соціально, а й національно, не могли бути допущеними до участі у державному будівництві. Тому влада в центрі і на місцях мала належати працюючому народові – робітництву, селянству і трудовій інтелігенції. На місцях – в повітах і губерніях влада повинна концентруватися у руках трудових рад, а у центрі – у Трудовому

Конгресі. Трудовий Конгрес мав складатися тільки з працюючих верств. Однак це були теоретичні постулати, які не те що реалізовані, а навіть офіційно затверджені не були.

Ідея “трудового принципу” у державотворенні виявилася досить стійкою і мала домінуючий вплив на характер конституційних проектів, які розроблялися лівими соціалістичними силами України аж до серпня 1919 р. Цей принцип був покладений в основу розробленого наприкінці весни – на початку літа 1919 р. “Начерку проекту державного законодавства для Української Трудової Республіки”. Не змігши досягти реалізації своєї провідної ідеї – трудових рад, українські есери змушені були погодитися на демократичний принцип формування органів влади.

Джерела та література

1. Солдатенко В.Ф. Українська революція: Історичний нарис. – К., 1999.
2. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. – Відень, 1922. – Т. 4.
3. ЦДАВО України. – Ф. 3562. – Оп. 2. – Спр. 1.
4. Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції (липень 1917 – грудень 1919 р.). – Частина III. – Київ-Відень, 1920.
5. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. – Скрентон, 1963. – Т. 3.
6. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. – Скрентон, 1963. – Т.1.
7. ЦДАВО України. – Ф. 1429. – Оп. 5. – Спр. 24.
8. Декларація Української Директорії, що зробила Директорія // Конституційні акти України 1917-1920. Невідомі конституції України. – К., 1992.
9. Народня Воля. – 1919. – 17 січня.
10. Народня Воля. – 1919. – 11 січня.
11. Трудова республіка. – 1919. – 13 лютого.
12. Народня Воля. – 1919. – 18 січня.
13. Народня Воля. – 1918. – 31(18) жовтня.
14. Основний Державний Закон Української Народної Республіки, Проект Правительственої комісії по виробленню Конституції Української Держави // Конституційні акти України 1917-1920. Невідомі Конституції України. – К., 1992.
15. Винниченко В. Щоденник. – Т. I.
16. Народня Воля. – 1919. – 4 березня.
17. Нове життя. – 1919. – 4 березня.

Summary

In article search of model of the national-state building and process of formation of political system in the conditions of the Directory is considered. The attention is focused on idea of labour councils, reproduced its variants offered by the Ukrainian party of socialists-revolutionaries and V.Vinnichenko. “The labour principle” is in details considered.

Г. Ф. Турченко

ВСТАНОВЛЕННЯ ВЛАДИ ДИРЕКТОРІЇ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ: РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Доба Директорії в сучасній історичній науці залишається маловивченою. До проголошення незалежності України на наукові дослідження Директорії взагалі було накладено табу. Хоча після 1991 р. заборони зникли, ситуація змінилася неістотно. Крім стислої монографії В. Яблонського в Україні не видано жодної праці, у якій би в цілісному вигляді аналізувався період Директорії [1]. Зовсім не вивчалися регіональні особливості політичних процесів в Україні в період відновлення УНР. Можна говорити лише про деякі південноукраїнські аспекти історії Директорії, висвітлені в окремих публікаціях. Зокрема, у монографії П. Захарченка “Селянський рух в Україні у контексті антигетьманського повстання (осінь 1918 р.)” містяться фрагментарні матеріали про співвідношення соціального і національного в повстанському русі на Півдні України [2, с.46]. Сюжети, пов'язані з перебігом подій на Катеринославщині в добу Директорії УНР стисло відображено в статті Р. Васковського та А. Голуба [3]. В. Пархоменко свій виступ на науково-практичній конференції в Миколаєві у 2000 р. присвятив українським збройним формуванням Директорії УНР на Півдні України у грудні 1918 р. [4]. Окремий блок в історіографії Директорії на Півдні України становлять наукові статті, присвячені перебуванню військ Антанти на Півдні України та еволюції взаємин УНР і Антанти [5; 6; 7].

Метою даної статті є охарактеризувати регіональні особливості встановлення влади Директорії на Півдні України.